

Інше обличчя соціалізму

Ален де Бенуа

переклад: Андрій Холявка

Політономія - 2005-07-05

Гітлер взяв би справжній реванш a posteriori, якби ми через жахи, пов'язані з націонал-соціалізмом, заборонили собі досліджувати шляхи, що ведуть до національного соціалізму? ? Жан-Франсуа Кан, ?Нувель літтерер?

Визначення соціалізму

Не існує жодного чіткого визначення соціалізму, щодо якого існувала б загальна згода. За Прудоном, «соціалізм ? це всяке прагнення до поліпшення суспільства». Таке визначення, однак, нас далеко не заведе ? у цьому випадку соціалістом можна назвати майже кожную людину. Протиставлення соціалізму індивідуалізму також недостатнє: соціалістичне суспільство у Маркса описується як в багатьох аспектах досить індивідуалістичне. З іншого боку, такого автора, як Фур'є, можна одночасно зарахувати й до соціалістів, і до індивідуалістів. Цікаво відзначити тут достатню близькість між соціалізмом і анархізмом: Прудона, приміром, уважають своїм метром як соціалісти, так і анархісти. Більше того, історично розбіжності між соціалістами й анархістами зводилися найчастіше лише до питань тактики.

Деякі бачать у соціалізмі виключно сучасний феномен, нерозривно пов'язаний з появою індустріального суспільства й робітничого руху. Сорель, в 1906 році говорив про «метафізику вдач», а Вернер Зомбарт вважав соціалізм «інтелектуальним відображенням» прагнення пролетаріату до визволення. Для інших авторів соціалізм не зводиться ні до робітничого руху, ні до ідеології промислового пролетаріату. Багато хто розглядають його як тенденцію (до «рівності», до «справедливості», до «революції»), що є присутнім і проявляється в людській історії постійно ? від Платона, ізраїльських пророків і ранніх християн аж до іранської секти Бабідів (вивченню якої присвятив своє дослідження Гобіно ? «Релігії й філософії Центральної Азії»), через великих утопістів 16-17 століть, Томаса Мора, Мюнцера й Кампанеллу.

У своїй книзі «Конструктивний соціалізм» (1933) Генрі де Ман визначив соціалізм як «сучасну форму вічного повстання проти всякої експлуатації, проти всякого гноблення, проти всякої несправедливості». Соціалізм, таким чином, передував появі буржуазії, як сама буржуазія передувала виникненню капіталізму. Таким чином, соціалізм логічно розглядати «не як вчення пролетаріату, але як вчення для пролетаріату».

Спроби визначити соціалізм через ті засоби, які він використовує (обмеження прав власності, одержавлення, націоналізація підприємств і т.д.) теж не дають нам повноти картини. З одного боку, однакові засоби можуть служити протилежним цілям: юридична структура сама по собі не дозволяє досконально визначити соціальну функцію. З іншого боку, жодне із цих засобів не є обов'язковим для різних типів соціалізму.

У Франції соціалістичний рух завжди поділявся на «державників» (Луї Блан) і анти-державників (Фур'є, Віктор Консидеран, Прудон). Одна з класичних праць бельгійського соціалізму називається «Соціалізм проти держави» (Еміль Вандервельде). Затятий противник державного й правового втручання в приватне життя, Прудон пропонував ідею «мутуалізму», яка не припускала скасування приватної власності на засоби виробництва. Арістотель же, навпаки, відносно Левкада стверджував, що в основі олігархічної системи лежить принцип невідчужуваності володінь, і що перехід до приватної власності означав декаданс режиму й настання ери демократії. (Так само в пруській державі обмеження приватної власності були впроваджені не для «соціалізму», але для зміцнення становища земельної аристократії, яку розглядали як кістяк суспільства).

Зв'язок між соціалізмом і демократією теж неочевидний. Не лише демократії не конче бути соціалістичною, але й соціалізм далеко не завжди буває демократичним. Соціалізм Платона, у якому тільки правлячі касти не мають права володіти приватною власністю, ґрунтується на ідеї фундаментальної нерівності людей. Прагнення до справедливості в цьому випадку аж ніяк не має на увазі скасування цієї нерівності. Соціалістична держава єзуїтів у Парагваї в 17 столітті була разом з тим абсолютною теократією. Уже в наш час Прудон, теоретик «організаційного плюралізму», постійно протиставляє федералізм, гарант свободи, ? демократії, що є централізаторською і диктаторською за своєю природою. «Демократія тією самою мірою є свободою, ? писав він, ? як Юда є Христом». Сорель, якого Лукач в есе про «деструкцію розуму» відносить до числа найбільших представників ірраціонального в політиці, критикує демократію ще жорсткіше.

Антоніо Грамші, не вагаючись, писав такі слова: «Жодна держава не може існувати без уряду, що складається з дуже невеликого числа людей, що володіють при цьому найкращими здібностями й максимальною далекоглядністю. Поки держава історично необхідна, поки зберігається необхідність правити людьми, ? яким би не був правлячий клас, ? завжди буде стояти проблема вождів, проблема вождя. Є соціалісти, що вважають себе марксистами й революціонерами, а отже, визнають необхідність диктатури пролетаріату, але при цьому заперечують диктатуру вождів, заперечують індивідуалізацію, персоніфікацію влади. При цьому вони хочуть диктатури, але заперечують єдиною історично можливою її форму. Все це викриває не тільки цих мислителів, але й всю політичну лінію, яку вони сповідують...» («Ordine Nuovo» 1 березня 1924)

Можливо, найближче до істини знаходиться Вернер Зомбарт, який протиставляє соціалізм як принцип системи або особливого суспільного ладу, як стилю певної ментальності, з одного боку, ? соціалізму як синоніму «прогресу» і «теорії класової боротьби», з іншого. В остаточному підсумку, він визначає соціалізм як «суспільний нормативізм» або «такий стан громадського життя, при якому поведінка індивідуума визначається в принципі обов'язковими нормами, що виникають із інтересів політичної спільноти й втілюються в «номосі» (якісному традиційному порядку)». («Німецький соціалізм»)

Соціалізм і нації

Отже, очевидно, що єдиного соціалізму не існує. Є різні «соціалізми». У системі ідей, як і в інших областях, не існує замкнутих систем. Навіть якщо деякі філософські, релігійні або

політичні вчення претендують на «універсальність»? тобто намагаються виправдати свою особливість апеляціями до нібито «всезагальної» природи, ? вони завжди несуть на собі відбиток тих народів, у лоні яких вони народжуються й розвиваються. Лютер говорив: «Необхідно, щоб у кожній країні був свій власний демон». Потрібно також, щоб у кожній країні були свої власні боги ? своя власна манера сприйняття й розуміння ідеології. Так само, як християнство історично розділяється на латинський католицизм, північний протестантизм і православно-візантійський культ, соціалізм змінюється від народу до народу, набуваючи різних властивостей.

Уже в 1835 році один з перших соціалістів Віктор Консідеран висунув проблему історичного з'ясування того, «чи пов'язані між собою фізіологічні розходження різних народів і розходження соціальних систем, які відповідають кожному з них», а також питання вивчення «історичних кореляцій між расовими особливостями й розмаїттю соціальних систем».

Термін «раса» уживався ним у переносному значенні. Цим терміном у той час позначали етнічні особливості народу, що кореняться в його специфічній історії. Мова, таким чином, ішла не про расовий розподіл на біологічному, первісному рівні, але про «раси призначення», про «раси, створених історією» (Густав Ле Бон), що збігаються з поняттям «народу», тобто сукупності людей, які завдяки спільності історичного й культурного досвіду придбали загальні й відносно стабільні психологічні характеристики. Монтеск'є називав це «спільним духом» кожних націй. Едмон Ласкін, знаменитий французький соціаліст, писав: «Існує стільки ж «соціалізмів», скільки народів. Соціалізм не може передаватися від народу до народу без того, щоб повністю не змінити свій зміст». І далі: «соціалізм від країни до країни, від народу до народу набуває найнесподіваніших, найрізноманітніших й часом протилежних форм. В одних він космополітичний, у інших ? націоналістичний. В одних ? ліберальний, в інших ? авторитарний. В одних ? демократичний, в інших ? автократичний. В одних ? релігійний, в інших ? атеїстичний. Все залежить від детермінізму середовища, раси й національної традиції».

Та ж ідея висловлена Сорелем: «Є стільки ж «соціалізмів», скільки великих націй». Одна із книг Артура Мьоллера ван ден Брука так і називається: «Кожен народ має свій власний соціалізм» («Jedes Volk hat seinen eigenen Sozialismus»).

У своїх книгах «Соціалізм у різних народів» і «національний соціалізм» Ласкін розрізняє британський соціалізм фабіанського типу, ? традиційний і реформістський, егалітарний і «революційний», часом «путчистський», французький соціалізм; легалістський і парламентський соціалізм німців; прагматистський американський соціалізм, що прагне бути як найменш доктринальним; ірландський соціалізм, відзначений «гарячковим кельтським ентузіазмом», і т.д.

Об'єктивно зовсім очевидно, що інтернаціонального соціалізму просто не може бути. Але на теоретичному рівні, однак, існує фундаментальна опозиція між національним соціалізмом (сам факт існування якого історично не підлягає ніякому сумніву, і який часом настільки враховує національний фактор, що його зворотному впливу піддається й сама соціалістична доктрина) і інтернаціоналістським соціалізмом (який відмовляється від врахування національного фактору й тим самим намагається обійти або свідомо замовчати закони реальності). Карл Маркс ? один із класичних представників цієї другої течії. Перша

тенденція найяскравіше виражена в Платона, Мора, Кампанелли, Фіхте (який в 1800 році, розвиваючи ідеї Фрідріха Ліста, виступав за економіку автаркічної соціалістичної держави), Шлеймахера, Лоренца фон Штала, Йогана Родбертуса, Альберта Шефле, Фердинанда Лассалю, Карла Марло, Адольфа Гельда, Генрі де Мана, Сореля, Прудона й т.д.

Врахування національного фактору має для соціалістичного вчення дуже важливі наслідки. У першу чергу, це спричиняє відмову від абсолютизації класової боротьби й, відповідно, нове визначення «народу», що розуміє відтепер не як соціально-економічний конгломерат, що поєднує в собі частину громадян, але як всю **сукупність людей минулого, сьогодення й майбутнього**, кожний з яких належить до даної конкретної громади.

Марксистський соціалізм ґрунтується на класовій боротьбі (ототожненої із двигуном історичного прогресу), на доктрині ненависті, результатом якої повинні стати, з одного боку, руйнування колективної ідентичності й стирання національних кордонів, а з іншого боку ? створення в рамках кожних націй умов для перманентної громадянської війни. У національному соціалізмі також йдеться про класові суперечності, але робітничий клас, проте, зберігає тут певна єдність інтересів з іншими класами. Національний соціалізм не заперечує класової боротьби, він лише відмовляється від зведення її в абсолюти. «Цей соціалізм, ? пише Едмон Ласкін, ? затверджує, що всупереч всім внутрішнім суперечностям і проблемам всі класи нації солідарні в загальній боротьбі за її інтереси, і ці протиріччя не виходять за рамки самих цих націй».

Вернер Зомбарт визначав «німецький соціалізм» як «соціалізм релятивістський, адаптований в інтересах всієї нації, вольовий, світський, язичницький, ? одним словом, такий, що його можна назвати «національним соціалізмом». І далі: «під загальним терміном «національний соціалізм» варто розуміти такий соціалізм, який будується в рамках національної єдності, який відштовхується від ідеї, що соціалізм і націоналізм можуть і повинні прекрасно сполучатися між собою. Насправді, не існує ніяких універсально прийнятних режимів. Кожний тип режиму повинен відповідати тому або іншому конкретному народу».

Таким чином, соціалізм визначається як сфера зобов'язань індивідуума відносно тієї громади, тієї нації, до якої він належить. (Шпенглер говорив: «Старий пруський дух і соціалістична ментальність ? це те саме»). Соціалістичним є всяке суспільство, де індивідуум перебуває на службі громади, народу, а не навпаки. Захист же народу й захист нації ? це те саме. Соціальне питання й національне питання ? це те саме питання, розглянуте під різними кутами зору. Знедолені необхідно захищати не лише тоді, коли вони належать до найнезаможніших економічних прошарків суспільства, але й тоді, коли вони являють собою пригноблений народ. Таким чином, з капіталізмом треба вести рішучу боротьбу не лише тому, що він «експлуатує» трудящих, але й тому, що він за своєю природою є інтернаціональним і космополітичним.

Соціалізм і героїзм

Оскільки побудова соціалізму залежить від енергії й темпераменту кожного народу, ніякої історичної неминучості в цьому питанні просто не існує. Історія аж ніяк не зводиться до

боротьби класів. У неї немає ні заданої мети, ні кінця. Месіанізм Маркса слід повністю відкинути. Викриваючи ілюзії прогресу, Сорель у той же час спростовував ідею про «фатальність робітничого руху».

Інтернаціональні соціалісти найчастіше роблять наголос на економіку. Артуро Лабріола стверджує, що «соціалізм є факт чисто економічної природи». Навіть для Маркса подібне твердження було б спірним. Фон Шеель бачив у соціалізмі «політичну економію класу трудящих». Сен-Сімон хотів «замінити управління людьми на адміністрування предметів», тобто повністю підмінити політику економікою. Каутський розумів соціалізм як «демократичну організацію економічного життя» і т.д. Національний же соціалізм, зі своєї сторони, навпаки, стверджує ідею того, що чисто економічні параметри є в суспільному житті не так основоположними, як одними з найважливіших.

Звідси виникає ідея про примат не економіки, але саме політики як вищої інстанції постійного перетворення суспільства. Зомбарт стверджував, що «нації визначається не загальним поняттям «ми», але вищою Ідеєю, політичним об'єднанням в ім'я реалізації високої мети». Він вважав, що історичним завданням національного соціалізму є «вихід з пустелі економічного століття» і створення спільнотного «історико-реалістичного» ладу, що дозволяє всьому народу вийти на особливий «благодатний» рівень культури.

Проклинаючи деперсоналізацію й відрив від коренів, що стало прямими наслідками «економічного століття», Зомбарт обрушувався також на «комфортизм», тобто на форму практичного матеріалізму, що «є перекрученням людської моралі у бік цінності задоволення й з необхідністю спричиняє розкладання всього соціального тіла». «Комфортизм», ? пояснює він, ? це не просто зовнішня форма існування, це особливий підхід до оцінки самого життя. Цей феномен стосується не до світу речей, але до світу духу, саме тому йому підвладні не лише багаті, але й бідні».

У своїй книзі «Торгаші й Герої» («Haendler und Helden») Зомбарт протиставляє «торгашеську ментальність» «ментальності героїчній». «Торгашеська ментальність» нерозривно пов'язана з поняттям «інтересу», «вигоди»: вона ґрунтується на принципах «благополуччя» і прибутку. «Героїчна ментальність» пов'язана з «ідеєю»: її фундаментом є подання про життя як завданні, який необхідно виконати, імперативі служіння й самовідданості. «Сутність «торгашеського» у тім, щоб вимагати й здобувати, сутність «героїчного» у тім, щоб жертвувати». Іншими словами, «торгашеська ментальність» ставить перед життям наступне питання: «Що ти, життя, можеш мені дати?» Її ідеал ? найбільша кількість матеріального добробуту для максимального числа індивідуумів. «Її чеснотами є всі ті, які гарантують комерсантам мирне співіснування. Це ? чисто негативні цінності, тому що вони наполягають на тому, щоб ми не робили того, що сама наша природа змушує нас робити. Чесноти торгашів ? це помірність, стриманість, пристосовництво, лояльність, сумирність, терпіння й т.д.» Героїчна ментальність в усьому прямо протилежна торгашеській. Її цінності, навпаки, позитивні, творчі, «такі, що дають»: самозречення, вірність, чесність, почуття шанування, сміливість, повага, підпорядкування, доброта».

«Торгаш і герой ? ось два полюси великого протистояння, два екстремуми орієнтацій людства», ? робить висновок Зомбарт. Можна сказати при цьому, що існує два типи соціалізму: соціалізм меркантильний, торгашеський і соціалізм героїчний. В ім'я цього

героїчного соціалізму Зомбарт проклинає всяку «сугестивну конкуренцію» (рекламу) і зведення в абсолют принципу рентабельності. Він виступає також за планову та ієрархізовану економіку, засновану на принципі задоволення потреб, а не на принципі наживи.

Вже Сорель у його критиці «панургізму» передбачає аналіз «комфортизму» Зомбарта. Постійно порівнюючи революціонера з наполеонівським солдатом, Сорель оспівує героїчні цінності, які він вважає найбільш рідкісними й високими. Міф «загального страйку» у його системі є джерелом конкретного героїзму. Над усе він ставить «шляхетне»: «шляхетність» вмерла у буржуазії, і вона приречена на те, щоб не мати моралі».

У національному соціалізмі ми зіштовхуємося також з особливою концепцією праці, зрозумілі не як сутнісна «експлуатація», не як сфера негідного і проклятого, але як спосіб самооблагороджування, як можливість цілковитої реалізації того привілею, яким є саме перебування у світі (Dasein als Dienst). Для Сореля найкращий працівник ? це одночасно й найкращий революціонер: тільки гарний трудівник здатний бути щирим борцем. Смак до прекрасно виконаної роботи не суперечить соціалістичним вимогам, але навпаки, повністю їм відповідає. «Щоб забезпечити перемогу в прийдешній битві, ? пише Сорель, ? необхідно навчити молодь любити свою роботу, навчити їх розцінювати те, що вони роблять, як твір мистецтва, що завжди потребує максимальної досконалості».

Національний соціалізм прагне не пролетаризувати нації, але де пролетаризувати працю. Генрі де Ман уточнює, що це означає «зняття класових суперечностей між капіталістами й найманими робітниками шляхом наділення держави повноваженнями фіксувати соціальні умови виробництва в міру суспільної потреби». Прудон, критикуючи в марксизмі «релігію вбогості», висловлював подібну ідею: «людство повинне знайти третій шлях, одночасно віддалений як від приватновласницького капіталізму, так і від комуністичного соціалізму».

Такий тип соціалізму хоче не звільнити людину від усякого тягаря існування, а навпаки, хоче, збільшити кількість завдань, для того, щоб збільшити сили. «Спробуй виконати свій обов'язок, і ти одразу зрозумієш, на що ти здатний», ? писав Гете. Шопенгауер стверджував: «Життя це не подарунок, яким треба насолоджуватися, це завдання, це обов'язок, який треба виконати». І нарешті, Ніцше: «Що взагалі значить щастя? Хіба я мрію про щастя? Я мрію про мою справу».

Перспективи

Боротьба між національним соціалізмом і соціалізмом інтернаціоналістичним є історичною константою, яку ми виявляємо практично у всіх робітничих рухах всіх країн. Найяскравіше вона відбилася в ідеологічній полеміці Маркса й Лассалю. Але й після них вона тривала з такою ж силою й триває дотепер. Якщо, з одного боку, національний соціалізм у багатьох аспектах взагалі зливається з націоналізмом ? показово, що Жан Жорес як попередників соціалізму згадує Лютера, Канта, Фіхте й Гегеля, тобто тих людей, яких не без підстави вважають основними теоретиками сучасного націоналізму, ? то соціалізм інтернаціоналістський все далі віддаляється від робітничого класу, зливаючись із чистим космополітизмом, «ціммервальдизмом», зсуваючись «вправо», конвергуючи з

буржуазним світом. Артур Мьоллер ван ден Брук визначив цей феномен такою максимою: «Там, де закінчується марксизм, починається соціалізм». І сьогодні у Франції існує те ж глибинне протиріччя між космополітичним «лібералізмом» Міттерана й національною орієнтацією соціалістів лінії Жана-П'єра Шевенмана, що стверджує, що «завданням соціалізму є реалізація національної незалежності й історичне відродження Європи».

Із часом крах і не знімальна суперечливість інтернаціоналістського соціалізму стає все очевиднішою. Усюди сьогодні прихильники соціалізму намагаються максимально врахувати національний фактор. Навіть у рамках сучасного марксизму є спроби інтегрувати «національну теорію» у рамки ортодоксальної догматики.

Полеміка все-таки не закінчена. Багато аспектів цієї ідеологічної суперечки залишаються усе ще невизначеними. Але як би там не було, сьогодні історія ясно показує, що, якщо соціалізм як вчення має якийсь майбутнє, ? а соціальна база для цього усе ще є, оскільки капіталістичний світ не здатен сам по собі зняти глибинних суперечностей, закладених у ньому, не здатний дати адекватної відповіді на виклик «соціальної несправедливості», бідності, експлуатації й т.д., ? то це майбутнє лежить у зоні національного соціалізму, що пропонує реалістичну й радикальну альтернативу «торгашеській логіці» торжествуючого, але історично приреченого буржуа.

Закінчимо словами Вернера Зомбарта: «Усякий, хто відмовляється від химери єдиної світової республіки, не може й не повинен ігнорувати імперативи соціальної еволюції, обмеженої межами нації».